

Lengyel Andrea
Kozma Lajos,
a modern magyar iparművészet
reneszánsz embere

Kozma Lajos építész, iparművész, tipográfus (1884–1948) – eredeti nevén Fusch Lajos – azon nagy magyar újítók közé tartozott, akik az Osztrák–Magyar Monarchia liberális légkörében felnőve lehetségesnek tartották nemcsak a polgári és nemzeti, zsidó és magyar azonosság összeegyeztethetőségét, hanem a művészet és az ipari vállalkozás összekapcsolását is. A Budapesti Műhely megalapítása kimagasló eseménye úgy Kozma életének, mint a magyar iparművészet fejlődésének. Egyrészt, mert a művész ekkor lépett önálló útra és fogott bele saját tervei, ötletei megvalósításába, másrészt, mert a legelső magyar lakberendezési vállalat életre hívása mellett egyúttal márkát is teremtett. Legfőképpen azonban azért, mert a műhelyhez kötődően új stílust álmodott meg, melyet a magyar enteriorművészet Kozma-barokk néven jegyez. A Múcsarnok idei *Kozma-Klasszik*. A *Budapesti Műhely és Kozma Lajos* című tárlata a művész szakmai életútján, valamint az általa készített lakberendezési tárgyakon keresztül mutatta be a Budapesti Műhely mint korának egyedülálló vállalkozása történetét, a megalapításától a felszámolásáig.

A tárlat a Múcsarnok egyterű kiállítótermében kapott helyet, amelyben funkcionálisan egy polgári előszoba, étkező, nappali szoba és egy hálószoba került kialakításra. (Ötletesen oldották meg a stilizált helyiségek elkülönítését, plafonról lelógatott

Kozma Lajos

Forrás: Magyar Építészeti Múzeum, 2018

vékony spárgafüggönnyel választották el őket egymástól, így biztosítva a tárlat teljes áttekinthetőségét.) Az előszoba-szekcióban kapott helyet a művész Ipari Rajziskolának tervezett, faragott mintájú könyvespolca, különböző formájú székek és kanapék, faragott ajtók, valamint a II. Rákóczi Ferenc saját kezűleg faragott karosszéke mintájára alkotott mesélőszék. A lenyűgöző nagypolgári stílust idéző, gazdagon faragott ebédlőbútor, a fehér színű, aranyozott faragásokkal díszített hálószoba-berendezés, valamint az ott-honosságot, melegséget sugározó nappali enteriőr bemutatása mellett helyet kaptak a korszak jelentős iparművészeinek szobrai, porcelánjai is, illetőleg az a faragott karosszék, amely csodával ha-

táros módon épen megmaradt az 1964-ben tűzvészben elpusztult Rózsavölgyi Zeneműbolt berendezéséből. A falakat a művész bútorrajzai, grafikái, plakátjai, valamint Pécsi József fotós korabeli fényképei díszítették. A kiállítás Horányi Éva muzeológus, kurátor, Kozma munkásságának szakértője útmutatása alapján készült.

A BUDAPESTI MŰHELY

Kozma Lajos 1906-ban szerzett építészmérnöki diplomát a József Nádor Műegyetemen, de nem kapott önálló építészeti megbízást egészen 1914-ig,

**A Budapesti Műhely rekonstruált portálja
Budapest, V. Szabadság tér 15.**

így szakmai életútjának korai szakaszában elsősorban grafikus, valamint enteriőrművész munkássága teljesedett ki. 1909-ben egyéves párizsi tanulmányútja során Henri Matisse tanítványaként tanult festészetet, itt ismerkedett meg Ady Endrével is, akinek több verses kötetét illusztrálta. 1910-ben újra Budapesten folytatta sokoldalú munkásságát: asztalokat, paravánt, ülőbútort, kávé és teás készleteket tervezett a New York kávéház részére, díszleteket készített Bárdos Artúr és Révész Béla által alapított Új Színház részére. 1911-ben élete újabb fordulatot vett: építészként csatlakozott Lajta Béla építészeti irodájához. Lajtának alapvetően a grafikus vénája „jött kapóra” a homlokzattervek és belső terek, enteriőrök megrajzolásához. (Kozma saját lakása ekkor éppen a Lajta által tervezett, a VIII., Népszínház utca 19. szám alatti Harsányi-bérházban volt található.) Részt vett Lajta három

kiemelkedő alkotása, az Erzsébetvárosi Bank, a Vas utcai iskola és a Szervita téri üzlet-bérház (ún. Rózsavölgyi-ház) épületek homlokzati díszítésében. (Az építészttörténészek előtt ma sem egyértelmű, hogy mely díszítőelemeket tervezte maga Kozma és melyeket Lajta. Az általuk használt formavilág olyanmire hasonló, hogy a stílusjegyeik egyértelműen nem különíthetők el.) A Rózsavölgyi-házhoz kapcsolódik Kozma első önálló feladata: a Rózsavölgyi Zeneműbolt enteriőrjének megtervezése, amit a kritika is a magyar iparművészet kiemelkedő alkotásaként értékelt és tette őt országosan ismert művésszé. Ez a siker inspirálta arra, hogy önállósuljon, és saját vállalkozásba kezdjen. Az építészeti irodát hátra hagyva 1913 nyarán alapította meg a Budapesti Műhely Lakberendező Vállalatot.

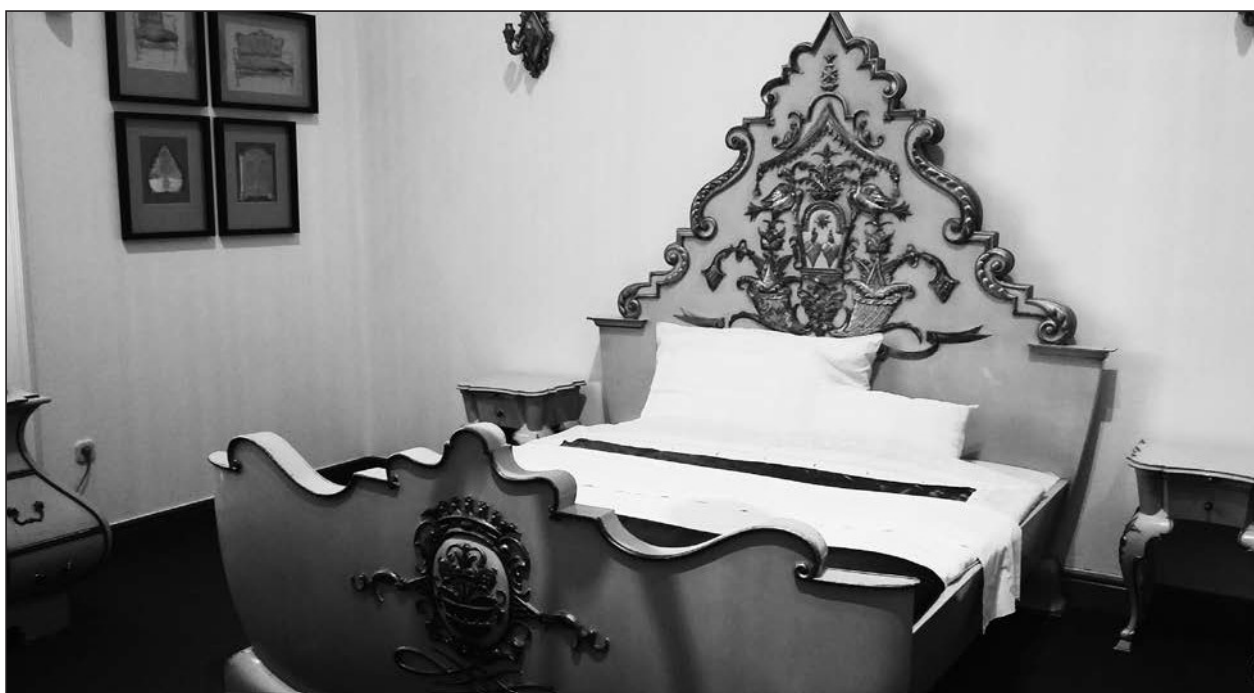

**A Budapesti Műhely rekonstruált portálja, faragás
Budapest, V. Szabadság tér 15.**

Hálószoza-entériőr, szekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

A vállalkozás életre hívásához és felépítéséhez a német Werkbund, valamint az 1903-ban megalapított osztrák Wiener Werkstätte műhely mintája adta az ötletet, ahol az ottani alkotóközösség művészei magas színvonalú kézműipari tárgyakat állítottak elő. A Budapesti Műhely nyolc-tíz asztalos, faszobrász, kárpitos szakemberből állt. Elsősorban bútorok kivitelezésére szakosodott, de készítettek lámpákat, tükröket, lakástextiliákat is, melyeket maga Kozma tervezett. A bútorok bemutatására, értékesítésére egy kétszintes bemutatótermet alakított ki Budapest belvárosában, a Szabadság tér 15. szám alatti Deutsch-bérpalotában, melynek alsó szintjén a tehetősebbek, felső szintjén pedig a szerényebb igényű vásárlók részére mutatta be kínálatát – funkcionálisan, azaz szobaentériőrként berendezve. A műhely szövetkezeti formában működött, azaz a szakemberek saját műhelyükben, saját szerszámaikkal alkották meg az előre megrendelt bútorokat és szállították fel eladásra a bemutatóterembe. A Budapesti Műhely mint márka bevezetésére Kozma komoly gondot fordított, megtervezte a Műhely arculatát és hirdetési kampányt indított be. Megrajzolta a cég szignetjét, mellé a fejléces levélpapírt (több típust is használt), bélyegzőt, plakátot, reklámképeslapot tervezett. A Szabadság téri bemutatóterem entériőrjét a kor legnevesebb fényképészével, Pécsi Józseffel fotóztatta végig. (Pécsi József

Hálószoza-entériőr, franciaágy
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

volt a mestere Friedman Endrének és öccsének, Kornélnak, akiket ma Robert Capa és Cornell Capa néven jegyez a fotótörténet.) A felvételekből katalógust készített, amelyhez Vitéz Miklós ismert újságíró, színházi szerző írta a szöveget. Az enteriőről készült fényképeket a műhely bemutatásával nemcsak a hazai, hanem a német szaksajtóban is megjelentette, ennek köszönhetően élénk külföldi érdeklődés kísérte alkotótevékenységét. Pár hónappal a Budapesti Műhely létrehozása után Kozma megalapította a Budapesti Textilművészeti Műhelyt és egyedi arculattal látta el. A Textilművészeti Műhely előállításban készültek a saját tervezésű modern lakástextíliák és bütorszövetek, melyek tervezésében két alkotótársa, Románné Goldzieher Klára és Lakatos Artúr képző- és iparművészek voltak partnerei. Ez időben Kozma és Lakatos Artúr az Iparrajziskolában tanítottak, így a kisebb munkákat ott szőtték le, a nagyobb megbízások kivitelezésére a kispesti Hungária Jacquard Szövőgyárral kötöttek szerződést. Kozmával együtt dolgozni rang volt. Említésként álljon itt egy-két név a műhely munkatársai közül: Arnót Dezső, Bíró Mihály, Falus Elek, Heisler József, Kozma Károly, Lakatos Artúr és Maróti Géza. Kozma szignetjével látta el minden egyes bútorát, azaz védjegyezte, ez alapján azonosíthatók egyébként mind a ma napig.

Ebédlőberendezés, tálalószekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Az akkori európai színvonalú pályakezdés ívét megtörte az első világháború, azt követően pedig a 1920–1930-as évek gazdasági recessziója, a műhely mestereit behívták katonai szolgálatra, és ez alól Kozma sem lehetett kivétel. Tüzérként szolgált végig az első világháborút. A háborús években is dolgozott: ekkor születtek a „Miniatűrök” sorozat lapjai, valamint a lányainak rajzolt mesekönyvei. 1918-ban tért vissza a frontszolgálatról. A háború okozta alapanyaghiány és beszerzési nehézségek is

Ebédlőberendezés, tálalószekrény, faragás
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

**Karosszék a Rózsavölgyi Zeneműbolt berendezéséből
Kozma Lajos–Arnót Dezső, 1912**

hozzájárultak ahhoz, hogy divatba jöttek az olcsóbb, színesre festett bútorok. Kozma ekkor dekoratív papírmasé kisbútorokat, ún. papírvitrinákat tervezett apróbb csecsebecsék számára.

Az elapadó megrendelések, a folyamatos pénzhiány visszavetették a vállalat működését, így Kozma javaslatot tett a szövetkezet felbontására, és 1919-ben ő maga ki is lépett belőle. Munkatársai Arnót Dezső vezetésével megpróbálták a vállalkozást fenntartani, de az 1923-ban végleg megszűnt. A Budapesti Műhely története nem csupán kultúrtörténeti-iparművészeti szempontból fontos, hanem maga a márka kialakítása, piaci bevezetése akár tananyagként szolgálhatna a mai gazdasági főiskolák marketing szakán. A Budapesti Műhely díszes, faragott portáljának rekonstrukciójára 1995-ben, a Deutsch-bérpalota teljes körű felújítása során Dévényi Tamás építész irányításával került sor.

KOZMA LAJOS ÉLETÚTJA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Miután a Budapesti Műhely gyakorlatilag megszűnt, Kozma pályája az építészet felé fordult, de együttműködése a Kner család gyomai nyomdájával folyamatos maradt, akiktől 1918 óta kapott megrendeléseket könyvillusztrációk készítésére. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a Művészeti

**Ebédlőberendezés
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914**

és Múzeumi Direktórium tagja lett, a Műegyetemen éppen induló Lakásművészeti Tanszéken egyetemi tanárrá nevezték ki. A Tanácsköztársaság bukása után elveszítette egyetemi állását, a Magyar Mérnök és Építész Egylet kizárta tagjai sorából. Alkalmazkodva a kor igényeihez és a saját lehetőségeihez a Horthy Miklós kormányzóról elnevezett korszakban neobarokk villák tervezésébe kezdett. 1925-ben belső berendezéseirért, bútoraiért Iparművészeti Nagy Aranyéremmel tüntették ki. Az 1926-os amnesztia után felvételre jelentkezett a Kamarába, ahová csak két évvel később, 1928-ban vették vissza.

Pályájának csúcsát az 1930-as évek jelentették, amikor építészként is bemutatkozott. 1930-ban felépült a Divatcsarnok (VII., Rákóczi út 72–76.), 1934-ben az Átrium-ház (II., Margit krt. 55.), 1935-ben az Üvegház (V., Vadász utca 29.) és 1938-ban a Régiposta-ház. Az általa tervezett épületek közül több mint negyven valósult meg, melyeket nem kímélt meg az idő, volt, amelyik elpusztult és a többségét teljesen átalakították. Az ismertetésük egy külön tanulmány témája lehetne. Létezik azonban egy épület a határainkon túl, amely talán a legjelentősebb alkotása. Az épület Kassán, a Rákóczi utcában található. 1926–1927-ben Kozma tervei alapján felépült a kassai zsinagóga, az épület ma a város művészeti életének színtere.

Mesélőszék

Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Szobaenteriór

Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Kanapé
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Vitrin
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

A KASSAI ZSINAGÓGA

„Kozma Lajos kassai templomépítése éppúgy kimagasló eredménye a magyar építőművészetnek, mint a zsidó templomépítészet fejlődésének. A magyar építőművészetnek nemcsak azért, mert Kozma Lajos a modern magyar építészet egyik legnagyobb értéke, azért nem az első helyen, mert sajátos hazai viszonyainknál fogva az utódállamok magyarsága adott neki első ízben módot arra, hogy valóban átfogó tehetségéhez méltó problémát oldjon meg, hanem legfőképpen azért, mert a kassai templom megoldása és kivitele a legékezebb bizonyítéka annak, hogy ez a nagy művész mindekelőtt – *építész*.” – Ezzel a gondolattal vezeti fel Naményi Ernő művészettörténész a kassai zsinagógát bemutató írását a *Múlt és Jövő* 1929. évi külön lapszámában.

Az első zsidók 1840 után telepedtek le Kassán, a város lakosságának nagyjából tizenhat százalékát alkották. 1944-ben deportálták őket és ezzel lényegében pontot tettek ottani jelenlétükre. A kassai zsidó hit-

Vitrines szekrény
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Asztali óra
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Papírvitrínák
Kozma Lajos, Budapesti Műhely, 1914

Fotók: Lengyel Andrea, 2018

köztség 1926-ban pályázatot írt ki a kassai neológ zsinagóga és zsidó gimnázium megtervezésére, melyen Kozma Lajos pályaterve első díjat kapott. Az új épületegyüttes a Bárkány testvérek kivitelezésében 1927-re épült fel. Tőle balra állt a mór stílusú neológ zsinagóga, melyet Répászky Mihály épített 1866-ban. Ez volt a város legrégebbi zsinagógája. A világháború után raktárként használták, 1958-ban bontották le.

Kozma ekkor első ízben tervezett zsinagógát, melyhez nyilvánvalóan behatóan ismernie kellett a zsidó valláshoz kapcsolódó szertartás folyamatát. A tervezés fő szempontjaként a modern, haladó istentisztelet szükségleteit vette figyelembe, ezért alkotott széltében elhelyezett ovális alaprajzú centrális templomot, amelynek a keleti és nyugati oldalán húzóódó téglalap alakú nyúlványokat teremtett, melyeknek egyike az előcsarnokot alkotja, másikban pedig a bima, az esketési szoba, és atéli templom nyert elhelyezést. Az ovális alaprajzú zsinagógát hosszában 25 méter, széltében pedig 21 méter átmérőjű, 35 méter magas kupola zárja le. A kupola magas kiképzése nem a művész elgondolása volt, aki eredetileg a keleti építészetre emlékeztető lapos

kupolát tervezett, hanem az építetető hitközség kívánsága, miszerint a Szent Erzsébet-székesegyházon kívül ez a zsinagóga legyen Kassa legmagasabb épülete. A templomban hatszáz férőhelyet alakított ki a férfiak számára az alapszinten és ötszáz helyet a nők számára a galérián. Az üléseket nem hosszában, hanem keresztben helyezte el, ami által hosszú sorokat nyert. A templom egységes térhatását szolgálták a teljesen dísztelen architektonikus falak, amelyeket a pillérek tizenegy méteres és hat kisebb hatméteres dongára osztanak. A hat donga alatt kapott helyet a hat, ragyogó színekben tündöklő üveglablak, amelyeknek mérete egyenként 15 négyzetméter, és piros-sárga színekben ragyognak. Az épület eredeti ablakai ma a prágai Zsidó Múzeumban tekinthetők meg. Az ablakokon kívül a templom csarnokának díszítését egyedül a kupola sötét ultramarin színű alapon ragyogó fehér arany díszítése adja, amely az égbolt tradicionális szimbóluma, melynek tizenkét ága egy csillagot alkot. Ez a hatalmas csillag a kupola kétharmad részét tölti be, a megmaradt egyharmad részét egy monumentális szalagban elhelyezett héber felirat borítja. A szentélyben nyert elhelyezést a frigyszekrény, a szószék,

A kassai zsinagóga mai homlokzata

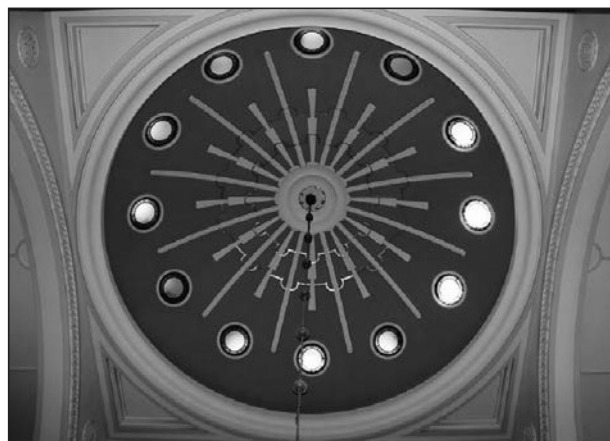

A kassai zsinagóga mai hátsó része

az előimádkozó-asztal, a papi és előljárószékek és az orgona. Az oltár alapanyaga kék márvány. A kék, mint a távolság színe, a végtelen messzeség, a misztikus beláthatatlanság kifejezésére szolgál. A szentélyt a templom csarnokától ragyogó hatású sárga márványkorlát választja el. Az ovális templomcsarnok nyugati nyúlványában kapott helyet az előcsarnok, amely teljesen zárt, különálló egységet alkot. Innen indul ki a női karzat feljárata, e köré csoportosulnak a ruhatár és a mellékhelyiségek. Amikor a pályázatot kiírták, a tervező építésznek harmonikus egységet kellett képeznie a meglévő régi templom, az új templom és az iskola között. Kozma ezt a feladatot a tér megfelelő kiképzésével oldotta meg, amikor a hitközség telkét határoló tér mellé egy újabb terecskét alkotott, amelyen az épületet helyezte el. „Az iskola úgy csatlakozik a templomhoz, mint a középkor templomaihoz a klastrom, kifejezésre juttatva azt a régi zsidó tradíciót, amely

a hit és a tudás szétválaszthatatlan egységén alapszik.” A templom portáljának monumentális kiképzése barokk tradíciókat mutat, és ez az a stílus, amely Kozma munkái formanyelvére jellemző. Teljesen újszerű a templomhoz csatlakozó iskola megtervezése. Reprezentációs célokat szolgál a hangversenycélokra is használható, művészszobával ellátott díszterem. Az épületben a hitközség irodahelyiségein kívül nyolcosztályos iskola foglal helyet, melynek tantermei tágasak, világosak. Az épület déli frontja csupa üveg, a széles folyosókon beépített ruhatár található, továbbá minden emeleten a szegény sorsú gyerekek részére egy-egy fürdőszoba is kialakításra került. Ilyennek láthatták Kassa lakói az épületegyütttest a második világháború előtt.

A zsinagóga épülete ma Művészetek Házaként szolgál, jelenleg a Kassai Állami Filharmónia otthona. Miután a kassai zsidóság döntő többsége a holokauszt idején megsemmisült, a túlélők zöme pedig

„Tudd ki előtt állsz”
héber felirat a kassai zsinagógábanA kassai zsinagóga kupolájának
ultramarin színű belseje

Forrás: <https://felvidek.ma/2016/07/barangolasok-a-kassai-zsidosag-nyomaban/#&ui-state=dialog>

kivándorolt, az üresen maradt zsinagógát állami tulajdonba vették és a nyugati részén jelentősen átalakítva, bővítve, városi koncerttermet alakítottak ki benne. Néhány éve a műemléki védelem alatt álló épületet igényesen felújították. A kupola tetején, melyet eredetileg Dávid-csillag díszített, ma a zeneművészetet megtestesítő fémből készült hárfa látható. A csillagot leszerelték és a Rastislavova utcai köztemető zsidó részében, a neológok által használt parcellában újra felállították, mint holokauszt-emlékművet. Az iskola épületében a pozsonyi Közgazdasági Egyetem Üzemgazdasági Kara működik.

A kassai zsinagóga terveinek sikerére alapozva a művész 1928-ban indult a budapesti Széll Kálmán terre kiírt új budai ortodox zsinagóga építési pályázatán. Bár első helyezést ért el, a pályázat nem valósult meg, azzal az indoklással, hogy a tervezett helyszín túl közel található a villamos-sínpályához. Kozma 1941-ben Ludwig Kozma néven jelentette meg *Das Neue Haus* című könyvét Zürichben, a Girsberger kiadónál, melyben a budai zsinagógáról is ír. „Kozmának az új budai ortodox zsinagógára készített terve (1928), bár végül nem valósult meg, nagy feltűnést keltett” – írja Soros Tivadar *Álarcban* című könyvében. A nyertes pályázat tervét a *Múlt és Jövő* folyóirat 1929. évi *Templom és iskola* című kiadványában Naményi Ernő művészettörténész ismertette.

KOZMA LAJOS A VÉSZKORSZAKBAN

Kozma Lajos 1940 utáni életének alakulásáról meglehetősen csekély információ érhető el. Amit tudunk róla, azt Soros Tivadar *Álarcban* című könyvében olvashatjuk:

„Új tervet eszeltünk ki.

Az ingatlan kezelőjeként jól ismertem egy Eskü téri ház alaprajzát. A házmasterben és családjában megbízhattam, hisz ők adták nekem az irataikat. A ház földszintjén, közvetlenül a légópince bejárata mellett volt egy apró, ablaktalan helyiség, ahol bútorokat tároltak. Ha ezt átépíttetem, kényelmesen berendezett búvóhelyen várhatom ki a hitlerizmus közeli végét. A Duna-parti ház fekvése kitűnő, egy ugrás a Rudas fürdő, ahol a reggeli órákban úszhatom is. Így a napi testedzésről sem kell lemondanom. Éjjel meg sétálhatok az elsötétített Duna-parton.

Csakhogy egyedül unalmas a pinceélet. Ha agglegény volnék, kereshetném egy csinos, bájos hölgy társaságát is, ám házasemberként ezzel a lehetőséggel nem számolhattam.

Inkább Ozma Lajost, a híres építész és lakberendezőt választottam lakótársamul. Ozma széles

A Múlt és Jövő Kiadó *Templom és iskola* című kiadványa, 1929

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár

látóköri, olvasott, sokat látott ember volt, idősebb nálam. Már kopaszodott; tömött fekete bajszával, sárgás bőrével, mongolos vágású szemével jobban hasonlított kínai mandarinra, mint pesti zsidóra — vagy csak én láttam így. Jó barátságban voltunk a családjával is. Okos felesége, két bájos lánya volt. Ki tudja, miért, a két lány közül nekem a kisebbik, a kiszámíthatatlanul temperamentumos Zsuzsi tetszett jobban.

Egy ilyen nagy műveltségű ember társaságában, könyvekkel felszerelve nem is lesz nehéz kivárni a hitlerizmus bukását. Ellátásunkról a házmaster és a felesége gondoskodik majd. Három jó vendéglő is van a közelben: a nagy múltú Kriszt, meg a Bristol és a Carlton szállodák modern éttermei. Mindennap máshonnan hozathatjuk az ételt — így változatosabb, és nem is tűnik fel annyira.

Megbeszéltem a tervemet Lajossal, és ő mindenbe lelkesen beleegyezett. Rögtön megbíztam, hogy építésként tegye a lehető leginkább kényelmessé és biztonságossá a búvóhelyünket. Gondoskodjon a megfelelő szellőzéstől és világtásról, de arról is, hogy ne szűrődjön ki fény, ami elárulná, hogy a félreeső kamrában lakik valaki. A folyóvízről és a vécéről sem feledkeztünk meg. A házmaster szobájából elektromos vészjel mehetett a kamrába. Megegyezés szerint minél nagyobb a baj, annál hosszabban bűg a riasztó. Veszély esetén pár pillanat alatt elérhetjük az óvóhelyet, ahol egy gombnyomással egy hatalmas vasajtó mögé zárkozhatunk. Az óvóhelyről egy másik utcára volt kijárás, itt is zárható vasajtóval. Amennyire előre lehet látni, itt nem kaphatnak el üldözők. Katonai szóhasználat: az elgondolás taktikai és stratégiai szempontból egyaránt tökéletesnek tűnt. Mindent kényelmesen ki-gondolhattunk, és a pénz ekkor nem játszott nagy szerepet. Tervünkön meglátszott, hogy gyerekkorunkban mindketten faltuk a Verne-könyveket.”

Soros Tivadar (Soros György és Pál édesapja)

visszaemlékezése alapján a vészkorszakot egy budai bunkerben együtt bujkálva éltek túl. A két család közötti szoros barátság onnan eredeztethető, hogy Kozma Lajos a Soros család szomszédságában, a Lupa-sziget Platán sor 8. szám alatt építette fel Bauhaus típusú nyaralóját. Nyaralószomszédok voltak. Ezt Soros Tivadar is megerősíti *Álarcban* című könyvében.

Kozmát 1946-ban az Iparművészeti Főiskola igazgatójának nevezték ki, majd 1948-ban megkapta a Köztársasági Érdemrend arany fokozatát. Utolsó megbízását, a Gyöngyösi és Nővér utca sarkára tervezett iskola épületét már csak halála után, 1949-ben fejezték be.

FORRÁSOK:

Koós Judith: *Kozma Lajos munkássága*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1975

Gottdank Tibor: Tizenkét kőműves.

<http://www.mazsihisz.hu/index.php?scid=n10918>

Kozma Lajos emlékkiállítás prospektusa, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, 1998

Kozma-Klasszik, a Budapesti Műhely és Kozma Lajos. Ismertető, Múcsarnok, Budapest, 2018

Múlt és Jövő Kiadó: *Templom és iskola*. Budapest, 1929

Soros Tivadar: *Álarcban, Náci világ Magyarországon*. Budapest, 2002

dr. Nádai Pál: Zsidó érzés és magyar formák az új kassai zsinagógán. *Egyenlőség*, 1926. október. 12.

Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

Kőbányai János

Randolph L. Braham (1922–2018)

Nem lehet azt mondani, hogy váratlanul ment el. Nemcsak az életkora okán – 95 évesen érte a halál New York-i otthonában –, hanem azért, mert tudatosan készült rá. Nem a saját élete lezárására és elrendezésére, hanem az életművére. (Ami, lehet, egy és ugyanaz.)

Utoljára 2017 szeptemberében találkoztam személyesen vele, amikor gondos levelezés után összehívta a kiadókat egy tanácskozásra, akik művei gondozásával foglalkoztak. Mérjük fel közösen: könyvei milyen mennyiségben raboskodnak a rakárakban, hogy – azt pontosan tudta, hogy utoljára jár Magyarországon – kiszabadítsa azokat onnan élő tudássá. Az volt a terve – hiszen a tudománya iránti jeges hátszél New Yorkig söpört –, hogy a hitközségnek kellene adományozni a könyveket, s bár micvákön és egyéb zsidó ünnepi alkalmakkor megajándékozni velük a zsidó fiatalokat, hogy bennük és velük hagyományozódjon tovább a holokauszt emléke. Mint közel negyvenéves ismeretségünk során számtalanszor ellentmondva vitatkoztam vele: „Azok pontosan tudják, mi van a könyveiben, ha nem is olyan tudományos alapon, ahogy ő feldolgozta. Könyvnek könyvtárban a helye!” Olyan helyen, ahol esély van arra, hogy mindenki – elsősorban a nem zsidók, az elkövetők népe – hozzáférjen, ha akar. Hiszen ez az oly nehezen emészthető, mondhatni kegyetlen ismeretanyag a záloga a gyász munkának, s az azon alapuló megbékélésnek. Ez a szándék vezette őt, mint az erdélyi Désről bevonultatott egykori munkaszolgálatos túl-

Fotó: Kőbányai János

**Randolph L. Braham 2017 őszén Budapesten.
Amikor elkattintottam a fotót, éreztem: saját rövid,
s ezért hangsúlyos idejére mutat**

élőt, s mint neves amerikai tudóst (magánleveleit is legtöbbször angolul írta, tudományt pedig kizárólag), s jómagamat is, mint folyóiratszerkesztőt és kiadót. (A nálunk megjelent cikkeit *A holokauszt Tinnódija* címen [Heller Ágnes nevezte el így róla írott esszéjében] gyűjtöttük egybe.) Én ennél egy kicsit többet tudtam a terepen – Magyarországon, „a holokauszt földjén” – élve: nevezetesen, hogy az ő tudásanyagával szembesülni elsősorban nem a

(Folytatás a 140. oldalon)

Hidvégi Máté

Korunk tévelygőinek útmutatója

Schöner Alfréd köszöntése

Joseph Roth (1894–1939) gyönyörű kis publicisztikájában – „Pihenni, míg nézzük a rombolást”¹ – elmondja, hogyan figyelte egy Luxembourg-kerti kávéházból annak az öreg szállodának a lebontását, ahol Párizsban az elmúlt tizenhat évben lakott. „Milyen parányinak tűnik most nekem ez a telek, ahol az a hatalmas szálloda állt! Pedig azt gondoltuk, egy üres terület nagyobbnak látszódnék annál, mint amit egykor ráépítettek. Valószínűleg csak az elmúlt tizenhat év, amelynek mostantól vége, teszi ezt, az évek, mik oly csodálatosnak tűntek, megtöltve annyi értékkel, hogy nehezen tudom felfogni, ily kicsiny helyen hogyan is férhettek el a tovatűnő időben.”

Emlékeinkkel így vagyunk. A szülői ház, az ifjúkor, az iskola: bár mindössze pár utca, esetleg város, ám mindenképpen behatárolt terület, szűk táj – mégis, mennyi minden történt ott, egy egész kezdődő élet. Roth szövege szimbólum is: a kultúra és benne annyi emberi élet közelgő – és Roth által megérett – lerombolásáról is szól.

Am a múlt békében is tűnékeny. Azokra gondolva, akiknek tudásunkat köszönhetjük, különösen is átéljük a lét pillanatnyiségát: mennyi műveltség és ihlet szállt ránk általuk. Könyveik, bútoraik, tárgyaik: visszfények. Hordoznak valamit belőlük, a könyv például, amelyből mesterünk tanított, áldott holmi. Hiszen kezében tartotta, felolvasott belőle. Kevés elárvultabb tárgy van mesterünk ittmaradt könyvénel.

Schöner Alfréd (sz. 1948) hatszáznál több tételt felsoroló bibliográfiájában sokakról találunk írást, és három rabbiról mindenki másnál többet. Ez a statisztikai gyakorisági adat megjelöli őket: Birnfeld Sámuel, Benoschofsky Imrét és Scheiber Sándort.

A művész és mártír Birnfeld Sámuel (1906–1944) Schöner emelte be a kulturális emlékezetbe.² Túl ezen, Schönert Birnfeldhez lelki kapcsolat is fűzi. Művészettörténészként és rabbiként – azon belül egykori szegedi főrabbiaként – egyaránt. Utóbbitként visszaszerzett Szegednek egy szegedit.

A bár-micvó ifjú és a nyolc év múlva, rabbijelöltként első nagyünnepi liturgikus szereplését megtar-

tó Schöner Alfréd ugyanannak a rabbi-nagyságnak az aurájában állt. Ő volt Benoschofsky Imre (1903–1970), a Schönerre minden bizonnyal legnagyobb hatást kifejtő zsidó filozófus és lelkipásztor, „a zsidó öntudat megébredtje gyülekezetében”.³ Nem lehet nem meglátni a sorsszerűséget: Schöner Alfréd, aki Benoschofsky Imre egykori budai templomában szolgált, azon a helyen, ahol bár-micvóként a szent gyülekezet⁴ tagja lett, jelenleg annak a zsinagógának főrabbiája, amelynek lelki vezetője Benoschofsky volt és ahol rabbijelöltként első nagyünnepét töltötte.

S hogy vigasztaljon élő és holtat, újra kiadta mestere elárvult könyvét.⁵

Schöner Alfrédet rabbivá Scheiber Sándor (1913–1985) avatta. Sokak szerint ő volt a legnagyobb magyar zsidó. Az Országos Rabbiképző Intézet, amelyből Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem a rendszerváltozásnak és Schöner Alfréd rektori munkájának köszönhetően lett, Scheiber Sándor szellemi építménye volt. A Rabbiképzőt Scheiber halála után Schweitzer József (1922–2015) főrabbi – főigazgatóként egymaga – megőrizte. Azzal, hogy Schöner Alfréd személyében az intézmény élére egy Scheiber által felavatott rabbi került, létrejött a lelki-származási folytonosság is Scheiber és az OR-ZSE között. Sokatmondó tény egy felekezeti intézménynél. Fontos alkalommal Scheiber e szavakkal fordult Schönerhez: „Fiam vagy, gyermekemnek érezlek.”⁶

Mestere munkásságának Schöner maradandó emléket állított bibliográfiája kiadásával.⁷

Benoschofsky Imre, a zsidó öntudat közösségi „megébredtje” utódként és Scheiber Sándor, a legnagyobb magyar zsidó „gyermekéeként”: e két mestere eszméivel, napjainkban Schöner Alfréd – aki maga is tanító és vigasztaló mester – „korunk tévelygőinek útmutatója”. Az idézőjelbe tett kifejezést, Májmúni könyvcímét, Scheiber alkalmazta Benoschofskyra,⁸ majd Scheiber centenáriumán Schöner Scheiberre.⁹ Most Schöner Alfrédre szállnak e szavak. Mindazok, kik hallgatják egyetemi előadásait, és akik részt vesznek legendás délutáni

Fotó: Kőbányai János

Schöner Alfréd és Hidvégi Máté, Hidvégi György sírkőavatásán

tanításain a Hegedűs Gyula utcai zsinagóga kis imatermének rabbiasztalánál, tanúsíthatják e szakvak igazságát.

JEGYZETEK

- ¹ Joseph Roth: Rest while viewing the demolition. In: *Uő: On the End of the World*. Hesperus Press, London, 2013. 51–53. 1938. június 25.
- ² Schöner Alfréd: *Az elvesztett álmok. Dr. Birnfeld Sámuel rabbi emlékének*. Bookmaker Kiadó, Budapest, 2004.
- ³ Lásd Scheiber Sándor: Emlékbeszéd Dr. Benoschofsky Imre főrabbi sírkőavatásán, 1971. augusztus 8-án. In: *Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek*. Kőbányai János szerk., Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, New York – Budapest – Jeruzsálem. 112–115.
- ⁴ Löw Lipót korára visszavezethető szóhasználat.
- ⁵ Lásd *Harminc év után. Benoschofsky Imre budai főrabbi beszédei* (Budapest, 1958) újra megjelentetését a *Magyar Zsinagóga* 2013. évfolyamában.
- ⁶ Scheiber Sándor: Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán Szegeden, 1974. május 10-én. In: *Scheiber Sándor könyve* 1994. 211–213.
- ⁷ Lásd *Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*. Szerk. Hidvégi Máté. OR-ZSE, Budapest, 2013.
- ⁸ Lásd Schöner Alfréd: Korunk tévelygőinek útmutatója. Dr. Benoschofsky Imre emléke. *Remény*, 11. évf. 3. sz. 2008, 3–10.
- ⁹ Schöner Alfréd: A Tóra világító fáklyája Magyarországon. In: *Scheiber Sándor és munkásságának bibliográfiája*. 2013. xiii–xiv.

A holokauszt krátere peremén születettek nemzedéke

Sajnos alig akad olyan számunk, amelyben ne lenne nekrológ-kötelezettségünk. Amikor ne kellene valakitől elbúcsúzni, aki részt vett az *új Múlt és Jövő* életében, mint szerző, támogató, jóbarát. Ez a „jelenség” rámutat nemcsak egy-egy számunkra kedves személy életkorára, hanem a folyóiratunkéra is, amelynek már – ez bátran ki-

Fotó: Harsányi Tamás

mondható – tetemesebb a múltja, mint a jövője.

A minap elment két barát egy más korszakra is rámutat. A korszakra, amelynek legmeghatározóbb vízvonalzó szakadéka – a mi történelmünkben, magyar zsidókéban – a holokauszt. Amelynek az emléke és jelentősége az idő múlásával, s a rákövetkező korszakok egymásra torlódásával nemhogy elhalványulna, hanem éppen ellenkezőleg: egyre kérlelhetlenebb felismerésekkel szembesítve jegecesedik ki.

E folyóirathasábokon a nekrológok sora leginkább olyanokról szól, akik éppen azért segítették a *Múlt és Jövő* munkáját, mert még a holokauszt előtt szocializálódtak egy népes és gazdag kultúrájú magyar zsidóságban, s az ott szerzett tudásukat, tehetségüket, elvárásukat – nívójukat és habitusukat – adták át örömmel nekünk, lelkes, de tudatlan neofita nemzedéknek. Mostani halottaink előrébb léptek. Ők a holokauszt krátere peremén – az egyik és a másik oldalán – születtek.

Berkovits György (Orosháza, 1940 – 2018, Budapest) meghatározó élménye volt a még bőrön tapasztalt deportálás („csak” ausztriai munkatáborba), s a halmozott – a magyar és az orosz – munkaszolgálatból hazatérő apa idegenségével szembesülés. Ezekből a traumatikus és konfliktusos élményekből születtek legmélyebb és tanulságosabb írásai utolsó alkotóperiódusában. Ezekkel még sokat kell foglalkozni, a recepció, azaz a tudásunkba építés munkája során, mert ritka látószögről, s abból adódóan revelációs történelmi ismeretről van

szó, a szintén mostanában történelemmé kihűlt Rákosi–Kádár-korszakról. (E tapasztalatok gazdag összegzése az életében utoljára megjelent *Magyar látvány* [Budapest, 2017] című könyve.)

S korántsem mellesleg Berkovits Gyuri volt a nagy magyar találmány, a szociográfia (amely nem non fiction irodalom, hanem egy sajátosan magyar, a szépirodalom és a szociológia elemeiből építkező műfaj és mozgalom) hagyományainak folytatója, megújítója (*Világáros határában*, Budapest, 1976). És szervezője, motorja második nagy szakaszában, a múlt század hetvenes éveiben. Ő volt a (régii és igazi) *Mozgó Világ* zászlóshajó rovata, a szociográfia szerkesztője, s ezzel a korszak kritikus szellemi életének meghatározó alakja. Benne ifjúságom egyik, s vele utolsó irányító, támogató mesterét is siratom.

Székhelyi József, a gazdag pályát befutó színművész közvetlen a holokauszt után született. (Budapest, 1946 – 2018, Budapest) Csak végtelenül ignoránsoknak (eufemizmus) kell magyarázni: „túlélő” szülőktől. Ugyanis, aki magyar zsidónak született, s 1945 után él vagy élt, az eleve túlélő, s ezért akik utánuk jöttek a világra szintén ugyanebbe az entitásba tartozóan, „túlélők” leszármazottai. Ugyanis a magyar holokauszt az egész magyar zsidóságot szánta elve halálra, s csak végtelen szerencse, s persze lelemény és akaratere révén lehetett elkerülni ezt az ítéletet. Székhelyi József a pórusaikként tudatában volt ezzel a helyzettel, igazsággal. Ez a tudás is meghatározta tehetségét, s azt a felelős munkáját, amit a „túlélés” rárótt. Írással, zsidó pódiumokon, zsidó ügyekért szerepléssel (egy közegben, ahol ezt éppen a zsidóktól univerzálisellenesnek, azaz partikulárisnak minősítették) közéleti szerepvállalással (Élet menete) állt ki egész rendszerváltás utáni pályáján a holokauszt emléké-

Fotó: Pluzsik Tamás

ért, hogy ez a tapasztalat beleszervülhessen – áldozatokéba és elkövetőkébe egyaránt – a magyar közgondolkodásba és kollektív tudatba.

Folyóiratunknak szerzője, estjeinknek aktív közreműködőjét vesztítettük el benne. Különösen fájdalmas számomra az utolsó találkozás, Somló Tamás sírkőavatóján, ahol megrázóan gyönyörű, székhelyis humorral megírt és előadott írását olvastam fel (s utolsó szövegváltásunkkal rögtön el is kértem tőle, lásd 2017/3.). S most alig egy évre rá csatlakozott közös barátunk égi társaságához. Sokan szurkoltunk érte, hogy legyőzze a betegségét, ame-

lyet folyamatos munkával vélt, s tudott is egy darabig visszatartani, hogy betölthesse legkisebb gyermekének tett ígését: húszéves koráig nem fogja elhagyni.

A mi feladatunk, hogy ne hagyjuk kiváló emberink, a magyar zsidóság ügye alkotó képviselőit elmenni. Tegyük őket halhatatlanná a befogadással, a szellemi hagyatékuk élővé szellemiesítésével! Ez a mi dolgunk itt lent, a kis ideig, míg csatlakozunk mi is a főnti asztaltársasághoz, ahol most barátainknak a székeket összébb tolva helyet szorítanak.

A szerk.

(Folytatás a 136. oldalról)

zsidók érdeke (akik már többségükben amúgy is „kiszántattak” innen), hanem a magyarságé, mert ez a lelki egészsége záloga. Egy fogalomé, amelyet nem lehet mérni, csak érezni. S ahogy az idő távolodik – ez egy új jelenség, ami látszólag ellentmond az emberi természetnek –, egyre inkább érezni párhuzamban a megbékélés-gyógyulás elmaradásával. Talán az sem véletlen, hogy Randolph L. Brahm munkája – dacára, hogy a források nagyrésze Magyarországon található, akár a „Lieu du Memoire”, az elkövetés helye és emléke – Magyarországtól egy kontinensnyi távolságban született meg. Hiszen Auschwitz csak a megsemmisítés helye volt, azonban az „elkövetés” alapvető mozzanata, a „kiszántás” a magyar társadalomból, teljes egészében magyar tett volt, mint ezt monumentális munkájában a magyarul többször is megjelent *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon* című művében lefektette. (Előszőr: *The Politics of Genocide*, New York, 1981.) Szomorú kuriozitás: ilyen alapos holokauszt története csak a magyaréknak van, s bizonyára ez sem véletlen, hiszen ilyen gyors és az egész társadalmat a mai napig romboló hatása egy nemzetre lebontott holokausztnak sem volt, ahogy nem volt egyetlen zsidóság sem, amely annyira gazdagítóan, meghatározóan bejött a „gazdanépe” kultúrájába és mindennapjaiba.

A megkutatott, megalkotott művének kiegészítése, de inkább népszerűsítése, töltötte be életúja utolsó részét. „Véletlen” (semmi sincs véletlen) 1983-ban tanúja voltam, egy útlevélbe külön papírlapba becsúsztatott vízzel „csövezve” Haifán, a holokauszt 40. évfordulóján, amikor kiengedtek egy magyar tudósdelegációt, hogy amerikai és izraeli kollegákkal emlékezzenek először együtt – nagyhatású előadásának. A rendszerváltás után

nagy példányszámban adták ki – és vették – fő művét, s mint egy rocksztaart fogadták a Fészek Klubban, ahol először tartott előadást, a környező utcákra csordult ki a nép, aki már nem kapott helyet. S párhuzamban azzal, hogy a holokausztról való tudást mennyire hátrította-hátrítja a most rögzítő-kanonizáló „kollektív emlékezet” nem függetlenül a napi politika megkívánásaitól, úgy vált Randolph L. Brahm nem kedvelt vendéggé Magyarországon, s majd „ellenzékivé”. Legutolsó nagyobb sajtónyilvánosságot kapott „ügye” a Sorsok Háza-projekt volt, amelyet egykori pártfogoltjával szemben látványosan opponált. (Vajon mit szolt volna éppen halála napján – ezt a bosszúságot jó volt meg nem érnie, hogy a „málenkij robot” jelenségét egy mai államférfi nemes egyszerűséggel a magyar holokauszt fogalma körébe vonta.)

Utolsó levélváltásaink az általa felnevelt fiatal holokauszt-kutatók évkönyvével foglalkoztak. *A Tanulmányok a holokausztról X.* kötetét megszerkesztette, s megnyugtatóan, hogy lesz felelős halála után is, aki segít a tető alá hozásban, sőt: a folytatásban, mert erről is gondoskodott.

Nagy tudós, nagy szervező, harcos ment el most. A 95 éves ember a magyar holokauszt emlékezetpolitikájának legenergikusabb motorja volt. Távozása – ez sem véletlen – oly végzetesen egybeesik magának az ügyének az ellehetetlenülésével. Amikor Magyarországon, sőt: ott is ahova sorsa vetette, ismét az idegen megbélyegzése, a vele szemben gyakorolt szolidaritáshiány vált mainstreamé.

Ezt felfogni, megemészteni, s a következtetést belőle levonni – a tőle árván maradt tanítványok, munkatársak keserű öröksége lesz – miközben zavartan téblábolunk, ide-oda rakosgatjuk a köteteit egyik civil szervezet raktárából a másikba, olykor, mint csempészárút, iskolai könyvtárakba belopva.

Figyelő

Válogatott bibliográfia a 2018. július–október közötti időszak
zsidó vonatkozású irodalmából, sajtójából

DALLOS ESZTER MISTRÁJA

VALLÁS

ENGHY Sándor

A nevekben rejtőző történelem.
Az üzenet megértéséhez
elengedhetetlen masszóra Mózes
második könyvében. In: *Sárospataki
Füzetek*, 2018. 1. szám 103–113. o.

RÁCZ-NAGY Zsófia

Mózes oximoronikus halála.
Különös tekintettel a Petivat
Mosheh Rabbenu midrásokra.
In: *Vallástudományi Szemle*,
2018. 2. szám 9–19. o.

KÖSZEGHY Miklós

Hogyan éltek az Ószövetség
világában? In: *Pannonbalmi Szemle*,
2018. 2. szám 31–40. o.

Ajvé. Hogyan élnek meg

a magyarországi zsidók a zsidósá-
gukat – erre keresett választ egy
kutatás, amelyből kiderül, hogy
a vallási hagyományokhoz kötődő
előírásokat kevesen követik.
In: *Heti Világgazdaság*,
2018. július 5. 18–19. o.

NASINSZKY Péter

A melegkultúra és a zsidó-
keresztény kinyilatkoztatás.
Büszkeség és balítélet. In: *Hetek*,
2018. július 6. 28–31. o.

MAKKI Marie-Rose

Milyenek a magyar zsidók? Átfogó
kutatás a magyar zsidóságról.
In: *Hetek*, 2018. július 13. 38–41. o.

MORVAY Péter–KULIFAI Máté

Az ünneplés és az apokalipszis.
Az egyház nem léphet a zsidóság
helyére. 2. rész. In: *Hetek*, 2018.
szeptember 28. 22–27. o.

HITKÖZSÉG

NAGY Gergely Miklós

„Híveket nem lehet pénzéért venni”.
Radnóti Zoltán, a Mazsihisz
Rabbitestületének elnöke
In: *Magyar Narancs*, 2018. július 26.
8–10. o.

HEISLER András

Egyházakra van szükségetek.
In: *Heti Világgazdaság*, 2018.
szeptember 13. 65. o.

SORSOK HÁZA

CZENE Gábor

Schmidt Mária mellett lobbizik
a kormány.
In: *Népszava*, 2018. július 14. 3. o.

KARSAI László

A rabbi és a Sorsok Háza.
In: *Népszava*, 2018. július 17. 11. o.

CZENE Gábor

Köves Slomóéké a Sorsok Háza.
In: *Népszava*, 2018. szeptember 8.
3. o.

KISS Adorján

Jövőre megnyitják a Sorsok Házát.
Köves Slomó: A holokausztt nem
a zsidók ügye, hanem össz-
társadalmi kérdés. In: *Magyar Idők*,
2018. szeptember 8. 4. o.

A sors kegyeltjei. A kormány ügyes
trükkkel elérte, hogy a hozzá lojális
Egységes Magyarországi Izraelita
Hitközség égisze alatt Schmidt
Mária befejezhesse a Sorsok Házát.
In: *Heti Világgazdaság*, 2018.
szeptember 13. 16–17. o.

GYÖRGY Péter

Törvénytől sújtva – út a Sorsok
Házához. In: *Élet és Irodalom*, 2018.
szeptember 14. 6. o.

CZENE Gábor

„Nem leszünk árulók.” Ebben a
történelem hamisításban nem
veszünk részt – mondta Heisler
András, a Mazsihisz elnöke. In:
Népszava, 2018. szeptember 15. 4. o.

MÁRTON László

Házak sorsa. Köves Slomó és
Schmidt Mária egymásra talált.
In: *Népszava*, 2018. szeptember 15.
mell. 1. o.

RÉVÉSZ Sándor

Ne zsidózzuk le a holokausztt!
In: *Heti Világgazdaság*, 2018.
szeptember 20. 73. o.

FRÖLICH Róbert–GÁBOR

György–VÖRÖS Kata
Sorsok érházassága.
In: *Élet és Irodalom*,
2018. szeptember 21. 8–9. o.

CZENE Gábor

Köves Slomó szerint hisztériakeltés
folyik. In: *Népszava*, 2018.
szeptember 27. 5. o.

KELLER-ALÁNT Ákos

A kórsági pecsét. A Sorsok Háza,
Schmidt Mária, Köves Slomó.
In: *Magyar Narancs*,
2018. szeptember 27. 19–21.

KELLER-ALÁNT Ákos

„Elfogadtuk az ajánlatot”. Köves
Slomó, az EMIH vezető rabbija
csak úgy vállalta a megszólalást
a Narancsban, ha véleménycikket
közölhet vagy interjút adhat a
témában. Ez utóbbi lehetőséggel
éltünk. In: *Magyar Narancs*,
2018. szeptember 27. 21–22. o.

BRAHAM, Randolph L.
Nyílt levél Heisler Andrásnak.
In: *Élet és Irodalom*,
2018. szeptember 28. 2. o.

TAMÁS Gáspár Miklós
A Sorsok Háza nemléteért.
In: *Élet és Irodalom*,
2018. szeptember 28. 8. o.

CZENE Gábor
Rabbik vitája a Sorsok Házáról.
In: *Népszava*, 2018. október 5. 3. o.

KÖVESDI Péter
A Balsors Háza. In: *Vasárnapi
Hírek*, 2018. október 6. 16–17. o.

ÓNODY-MOLNÁR Dóra
Új rétegek a
holokausztdiskurzusban. Köves
Slomó és Fröhlich Főrbert vitája a
Sorsok Házáról. In: *168 Óra*,
2018. október 11. 23–25. o.

MEGEMLÉKEZÉSEK

CSERI Péter
Még a fájdalom is ehhez a földhöz
köt. Külföldi fiatalok zsidó sírokat
gondoznak a Kozma utcában. In:
168 Óra, 2018. augusztus 9. 22–45. o.

TÖLGYESI Gábor
Radnóti Miklós és az emlékezet
utcakövei. Az elmúlt héten több
mint ötven munkaszolgálatos
egykori lakóhelyén helyeztek el
botlatóköveket. Köztük van
Radnóti Miklós is. In: *Népszava*,
2018. augusztus 13. 2. o.

SZÉKELY Ilona
Tragikus műtadarabok. Diafilmek
a Páva utcában. In: *168 Óra*, 2018.
augusztus 23. 54–56. o.

TÖRTÉNELEM, TÁRSADALOMTÖRTÉNET

KOMORÓCZY Géza
Mozaikkövek a magyarországi
zsidó történelemből a 20. század
első felében. In: *Az Ungvári tanár és
tudós*. Összeáll. Lichtmann Tamás.
Noran Libro, 2018. 17–33. o.

URBANCSOK Zsolt
Makói zsidó polgársors. Szemere
(Schwarz) Manó élete és
tevékenysége. In: *A makói József
Attila Múzeum évkönyve 2. József
Attila Múzeum*, 2018. 146–165. o.

ZIMA András
Elkísérés nélküli gyász. Első
világháborús magyar zsidó hősi
halottak gyászhréinek
antropológiai vizsgálata a
budapesti magyar nyelvű
zsidólapokban. In: *A Nagy Háború
hatása a mindennapok kultúrájának
változására*. Szerk. Glässer
Norbert, Mód László. Néprajzi és
Kult. Antropológiai Tansz., 2018.
487–497. o.

PAKSA Rudolf
Zsidókérdéskutató Magyar
Intézet, avagy a „tudományos
antiszemitizmus” Magyarországon.
In: *Múltunk*, 1. szám 4–49. o.

ZOMBORY Máté
A nemzeti tragédia narratívái:
Lévai Jenő, az írás és a történelem
(1932–1948). In: *Múltunk*, 2018. 2.
szám 197–236. o.

GYÖRGY Péter
A soha nem volt város. Egy zsidó-
negyed nem Disneyland. In: *Mú-
zeumcafé*, 2018. 4. szám 90–101. o.

CSEJTEI Orsolya
Rudi, Gizella és Robi nyomában.
Százaker gyereket gyilkoltak meg a
holokauszt alatt, az ő
felkutatásukra indult el a Saul
Gyermekei Emlékprogram. In:
Vasárnapi Hírek, 2018. július 7.
22. o.

SCHAUSCHITZ Attila
A perbe fogott halálgár. Ötven
éve halt meg Fritz Bauer. In:
Magyar Narancs, 2018. július 12.
22–23. o.

BEDŐ Iván
Sajnálatos közlés. Tragikus
következményekkel járt, hogy
nyolcvan éve Európában és a
tengerentúlon elzárkóztak az
üldözöttek befogadásától. In: *Heti
Világgazdálkodás*, 2018. július 12. 40–
41. o.

KARSAI László
1944. augusztus 2. Az auschwitz
cigánylágér felszámolása, ahogy a
magyar zsidó rabok látták. In: *Élet
és Irodalom*, 2018. augusztus 3. 9. o.

A magyar-izraeli viszony története.
Nehezen születő szövetség In:
Hetek 2018. augusztus 3. 12–13. o.

TAMÁS Pál
És hol maradnak a pesti zsidók?
In: *Élet és Irodalom*, 2018. augusztus
31. 9. o.

GERVAI András
Törölve. Kabos Gyula (h)arcai. In:
Élet és Irodalom, 2018. augusztus 31.
10. o.

PELLE János
Fajvédő orvosok és a holokauszt.
In: *Élet és Irodalom*, 2018.
szeptember 7. 6. o.

KARSAI László
Szakály, Horthy és a korlátozott
történelmi igazság. In: *Élet és
Irodalom*, 2018. szeptember 7. 12. o.

FRIED Ilona
Trieszt, 1938. szeptember.
Mussolini beszéde a faji
törvényekről. In: *Élet és Irodalom*,
2018. szeptember 14. 8. o.

KARSAI László
Orvosok a Horthy-korszakban.
In: *Élet és Irodalom*,
2018. szeptember 14. 12. o.

PELLE János
A történész troll. In: *Élet és
Irodalom*, 2018. szeptember 21. 2. o.

PÁSZTOR T. Tamás
Hiányzó. 15 évesen a tiszafüredi
gettóban várt a biztos halálra.
Lebovits Imre.
In: *Népszava*, 2018. szeptember 22.
mell. 6. o.

KARSAI László
Pelle (János) és a
történettudomány. In: *Élet és
Irodalom*, 2018. szeptember 28. 2. o.

KRUSOVSKY Dénes
Facipők a Grabenen. Magyar zsidó
kényszermunkások nyomában

- Bécsben. In: *Magyar Narancs*, 2018. október 4. 26–27. o.
- KARSAI László
Vita Horthyról (Miklós). In: *Élet és Irodalom*, 2018. október 19. 10. o.
- VÉLEMÉNY
- FRISS Róbert
Szakály Sándor két hazugsága. In: *Népszava*, 2018. szeptember 4. 9. o.
- NEKROLÓG
- VÁRKONYI Benedek
Beszédes szavak. A múlt héten elhunyt francia filozófus egyetlen, kilenc és fél órás filmben mutatta meg a milliókat elpusztító rendszer működését. Claude Lanzmann. In: *Heti Világgazdaság*, 2018. július 12. 44. o.
- BALOGH Gyula
Búcsú Székelyi Józseftől. In: *Népszava*, 2018. augusztus 23. 12. o.
- Székelyi József (1946–2018) In: *Hetek*, 2018. augusztus 24. 6–7. o.
- HAJBA Ferenc
Béke és csók a másik parton. Székelyi József „letette a fegyvert”. In: *168 Óra*, 2018. augusztus 29. 51. o.
- GULYÁS Virág
Ari Fuld, (1973–2018). In: *Hetek*, 2018. szeptember 21. 10–11. o.
- SIMONE VEIL
- VÁRKONYI Tibor
Út a Panthéonba. (Simone Veil.) In: *Népszava*, 2018. július 7. 10. o.
- MÁRTON László
78 651: Auschwitztól a Panthéonig. In: *Népszava*, 2018. július 10. mell. 3. o.
- KULTÚRA, IRODALOM, KIÁLLÍTÁS, FILM, SZÍNHÁZ, ZENE
- CSEJTEI Orsolya
Újra éneklő halottak. Elek Judit Kossuth-díjas filmrendező haszid dalokat ment. In: *Vasárnapi Hírek*, 2018. július 14. 12–13. o.
- VÁRKONYI Tibor
Lanzmann (Claude) és a Soah. In: *Népszava*, 2018. július 14. mell. 6. o.
- SZÁNTÓ T. Gábor
Nem öl, nem ölel. Szexualitás, erőszak és identitás Iszaak Babel műveiben. In: *Élet és Irodalom*, 2018. július 27. 13. o.
- BEKE Albert
Hiba Konrád Györgyöt isteníteni. Senki ne higgye, hogy Nyugaton olvassák az író regényeit. In: *Magyar Idők*, 2018. augusztus 4. 10. o.
- KRUSOVSKY Dénés–PÁLOS Máté
Álmunka. Továbbra is bizonytalan a Kertész-hagyaték sorsa. In: *Magyar Narancs*, 2018. augusztus 9. 26–27. o.
- MURÁNYI Gábor
Helyszíni export. Gergely Ágnes. In: *Heti Világgazdaság*, 2018. október 11. 40–42. o.
- CSÁKVÁRI Géza
A humor sem akadály. Figyelemreméltó vicces és elgondolkasztató a Röhring Géza főszereplésével készült *To dust* című film, amelynek magyarországi premierje a Limmud fesztiválon volt. In: *Népszava*, 2018. október 29. 11. o.
- INTERJÚK
- KÖVES Gábor
„Apám soha nem rejtette el, hogy nő”. Susan Faludi író, újságíró. In: *Magyar Narancs*, 2018. július 26. 27–28. o.
- RÁCZI Péter
Az árulás világa, a szabadság körei. Mezei Márk: Utolsó szombat című regényéről a szerzővel beszélgettünk. In: *Vasárnapi Hírek*, 2018. július 28. 18–19. o.
- KÖVES Gábor
„Óriási történelmi problémák”. Robert Rozett, a Jad Vasem Könyvtárának igazgatója. In: *Magyar Narancs*, 2018. augusztus 2. 20–21. o.
- KÖVES Gábor
„A náciokról szó sem esett”. Gunter Demnig képzőművész, a botlatókövek atyja. In: *Magyar Narancs*, 2018. augusztus 9. 21–22. o.
- KÖVESDI Péter
Nyugati ábrándokat kergetünk. Szántó T. Gáborral zsidóságról, identitásról és lelkiismeretről is beszélgettünk. In: *Vasárnapi Hírek*, 2018. szeptember 1. 23. o.
- TÖLGYESI Gábor
Bolygassuk csak a múltat! Perlik, de a náci tömeggyilkos kísétál a bíróságról. Megtörtént esetet mutat be a Christian Frosh Murer – Egy per anatómiája című műve. Ferdinand Trauttmansdorff. In: *Népszava*, 2018. október 4. 5. o.
- NAGY Gergely Miklós
„Átszakadt egy gát és folyamatosan ömlik.” Ránki Sára bűnügyi nyelvész a hazai gyűlöletbeszédről. In: *Magyar Narancs*, 2018. október 25. 8–10. o.
- KÖNYVEKRŐL
- TOMKA Béla
A Horthy-rendszer mérlege vagy vádirata? Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. In: *Múltunk*, 2018. 1. szám 174–187. o.
- BALIGA Violetta Lilla
Mary Gluck: A láthatatlan zsidó Budapest. In: *Századok* 3. szám 706–709. o.

- ZEKE Gyula**
Bedekker a másvilágra. Tóth Vilmos: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidótemető adattára. In: *Budapest*, 2018. 7. szám 30. o.
- HOMPOLA Krisztina**
A másik igazság. Hat zsidó asszony életútja rajzolódik ki Marianna D. Birnbaum: Láthatatlan történetek című könyvében. In: *Népszava*, 2018. július 10. 11. o.
- Drága Kitty! Képregény.** (Anne Frank naplója.). In: *Magyar Narancs*, 2018. augusztus 2. 31. o.
- ÓNODY-MOLNÁR Dóra**
Jövünk a semmiből. Kötet a zsidók elhallgatott igazságáért. Szunyogh Szabolcs: Magyar menóra. In: *168 Óra*, 2018. augusztus 2. 48–51. o.
- MARNO János**
A költő neve. Uri Asaf: A rózsza türelme. In: *Élet és Irodalom*, 2018. augusztus 10. 21. o.
- PELLE János**
Vérminták a bőröndben. Ki mentette meg Mengelét, „a halál angyalát”? Oliver Guez: Josef Mengele eltűnése. In: *Magyar Idők*, 2018. augusztus 11. 15. o.
- KÁCSOR Zsolt**
A körülméletés meséje. A rabbi és az oroszlán. Zsidó mesék, legendák történetek. In: *Élet és Irodalom*, 2018. augusztus 17. 20. o.
- KARSAI László**
Ex libris. Vonyó József: Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt. Zoltán Gábor: Szomszéd. In: *Élet és Irodalom*, 2018. szeptember 14. 19. o.
- DOMÁNY András**
Házmester-történelem. A budapesti házfelügyelők és a magyarországi holokauszt. (Istvan Pal Adam: Budapest Building Managers and the Holocaust in Hungary. Palgrave, London, 2018.) In: *Mozgó Világ*, 2018. 10. szám 85–95. o.
- Cz. G. [CZENE Gábor]**
Zsidótörténet katolikus ajánlással. A magyarországi zsidóság története. In: *Népszava*, 2018. október 4. 5. o.
- SCHÜTTLER Tamás**
Ex libris. Heltai Jenő: Négy fal között. Botos János: Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939–1956. Szántó T. Gábor: 1945 és más történetek. In: *Élet és Irodalom*, 2018. október 5. 19. o.
- R. HAHN Veronika**
A múlt nem hagyja magát eltörölni. Berend T. Iván: Naplementék. In: *Népszava*, 2018. október 5. mell. 3. o.
- GERVAI András**
Ex Libris. Zoltán Gábor: Szomszédok. Csillaggal nem jó járni most. Kis Pál budapesti fényképész naplója (1944. október–december). In: *Élet és Irodalom*, 2018. október 31. 19. o.
- MEGJELENT KÖNYVEK**
- VALLÁS**
A magyarországi zsidóság története.
Szerk. Róna Tamás és Mezei Mónika.
Szent István Társulat, 2018. 148 o.
2280 Ft
- Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017-ben.*
Egy szociológiai kutatás eredményei.
Szerk. Kovács András,
Barna Ildikó.
Szombat, 2018. 226 o.
- TÁRSADALOMTÖRTÉNET**
- BÁCSKAI Éva**
Századok hullámain.
Egy szegedi zsidó család letelepedésének története.
Dokumentumregény.
Oriold, 2018. 357 o. 2900 Ft
- BOTOS János**
Magyar Zsidók szovjet lágerekben 1939–1956.
Jakab és Komor tér 6. Egyesület,
Minerva Könyvképző, 2018. 336 o.
- FALUDI, Susan**
Előhívás címmel. Mindent apámról.
Ford. Merényi Ágnes.
Libri Könyvkiadó, 2018. 461 o.
3999 Ft
- FOLMAN, Ari–POLONSK, David**
Anne Frank naplója
Fordította: Bernáth István,
Laza Réka.
Park Könyvkiadó, 2017, 156 oldal,
3450 Ft
- GOTTDANK Tibor**
A magyar zsidó építőművészek öröksége. Lajtán innen és Lajtán túl.
K. u. K. K., 2018. 383. o. 9800 Ft
- GYARMATI György**
„Egyszer már kellett így utaznunk.”
Zsidó kitelepítettek sorsközössége – és különbözőségei. In:
Honukban otthontalanok.
Tanulmányok az 1951. évi
budapesti kitelepítésének
történetéből. Szerk. Gyarmati
György és Palasik Mária, Kronosz,
2018. 171–210. o.
- PAKSY Zoltán**
Istóczy Győző és a magyar antizemita mozgalom (1875–1892).
L’Harmattan Kiadó, 2018. 282 o.
2990 Ft
- SZÜCS József**
Hílt helyek. Egy valaha volt zsidó közösség nyomában. [Mocsa,]
Szűcs J., 2018. 131 o.
- SZUNYOGH Szabolcs**
Magyar menóra. Zsidó emlékhelyek Magyarországon.
Noran Libro Kiadó, 2018. 440 o.
3990 Ft
- TÓHT Vilmos**
„Nemzeti nagylétünk nagy temetője.”
A fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidótemető adattára. Nemzeti Örökség Intézet, 2018. 519 o.